

BERECZ ANITA

FERTÁLYMESTEREK ÉS KASZINÓTAGOK EGERBEN A 19. SZÁZADBAN*

Az egyesületkutatás különböző irányzatai közül a kutatók körében leginkább az egyesületek városiasodásban betöltött szerepének vizsgálata vált meghatározóvá. Ehhez kapcsolódva az elmúlt két évtizedben az egyesületek kutatásának középpontjába került a polgárosodáshoz kapcsolható kérdéskör. Az elemzések, az egyesületek történeti vizsgálata során leginkább az a kérdés merült fel, hogy hogyan ágyazódott az egyesület működése, jelenléte a társadalmi változások folyamatába. Ezen belül is arra, hogy az egyesületek hogyan segítették elő a késő rendi társadalom határvonalainak átlépését, megvalósult-e gyakorlatban a jogegyenlőség, majd miként eredményezték a rendi társadalom szerkezeti örökségének a továbbélését. A késő rendi városi társadalomban ugyanis a polgárjog, az öntudat, a törzsökösség mellett már az is fontossá vált, hogy kinek milyen volt a szociabilitása, hogyan élte a mindennapjait. A közéletből, a civil társadalmi öntevékenységből tehát aktívan ki kellett venni a részüket a polgároknak.¹ A reformkori egyesületek többsége már a rendi, vallási választóvonalakat metszve jött létre, ezeknek a keretein belül hatottak a legkevésbé a külső világban még létező rendi és vallási válaszfalak, és érvényesülni tudtak a kibontakozó polgári társadalom szervezőelvei.² A modern egyesületek pedig már hozzájárultak a társas élet, viselkedésmód és a rendi, vallási választóvonalak lebontásához. 1848 után az egyesületekben való részvétel már a társadalmi presztízs kifejezésének új formája volt, de továbbra is kérdéses maradt, hogy a társadalmi és tudati különbségek feloldódtak-e, vagy továbbéltek.

Kövér György a történeti-jogi rendiségből a viselkedésszociológiai rendiségbe való összekeveredés egyik formájának tekinti az egyesületekben való részvételt. A korszakra vonatkozó magyar társadalomtörténet egyik legelterjedtebb értelmezési keretének, a „középosztályosodásnak”, „tömbösödésnek” a vizsgálatát weberi fogalmakkal értelmezte, és a viselkedésszociológiai értelemben vett rendiséget tartja vizsgálandónak. Ennek értelmében ezek az egyesületek *„egyszerre elkülönítették a különböző társadalmi csoportokat, ugyanakkor egybekeverték az eredet szerint sokszor nagyon is eltérő származású tagjaikat”*. A „ki kívül ül le egy asztalhoz” a 19. század végére már az orvosoknak, ügyvédeknek is fontos volt, így megjelent a foglalkozási vagy hivatásrendi

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

1 Gyáni Gábor: Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok. Kolozsvár 2012. 79.

2 Pajkossy Gábor: Egyesületek a reformkori Magyarországon. História 15. (1993) 2. sz. 6–9.

társaságképződés is.³ A különböző társadalmi helyzetűek eloszlása a pozíciók között, a tagdíjak, a felvételi kritériumok alapján az egyleteket tekinthetjük a rendi szerkezet örökségének továbbéléseként is.

Ennek a megközelítésnek a jegyében vizsgálom a rendi társadalom örökségének továbbélését egyesületi alapokon a céhes keretektől való elszakadás után az egri kaszinótagság és a fertálmesterség alapján. A társaságok szerveződését elsődlegesen az egyletek társadalmi bázisa alapján, a tagság foglalkozási összetételével elemzem. A különböző csoportok együttes vizsgálata révén nagy vonalakban beazonosíthatóvá válnak a vidéki elitársaságok és azok a személyek, akik potenciálisan ezekhez a körökhöz tartoztak. A helyi elit azonban, mint az régóta köztudott, nem korlátozódott azokra az emberekre, akik valamilyen pozíciót töltöttek be a városirányításban. Míg az intézményi háttér fejlődésével, a gazdasági viszonyok alakulásával a pozíciók eloszlása folyamatosan változott, addig a gazdasági háttér formálódásával újonnan betelepülők jelentek meg a városban, akik hamarosan a politikai pozíciókat is megszerezhették. A politikai és társadalmi pozíciók betöltői közül azonban nehézséget okoz kijelölni a legbefolyásosabb személyeket. Az egyletekben való részvétel vizsgálatával azonban véleményem szerint olyan kapcsolatok rajzolódnak ki, melynek segítségével képet kapunk arról, hogy hogyan ágyazódtak egymásba az egyes csoportok. A módszer egyik előnyét abban látom, hogy ennek révén bizonyos mértékben megoldást találunk arra a problémára, ami a társadalmi határok kijelölését illeti azoknál az embereknél, akik nem töltöttek be pozíciót, így nem lehetett őket a pozicionális elit részeként értelmezni. A módszer másik előnye továbbá az, hogy ennek vizsgálata mégis összeköti az elitet az intézményi háttérrel, amiben működik, de már egy tágabb kör, a városi közösség egy részének a figyelembevételével. Mindennek köszönhetően be lehet mutatni a vizsgált személyek városon belüli integrációjának mértékét. Hátránya azonban az összehasonlítható adatok időbeni változékonysága, hiszen minden kapcsolatot csak egy meghatározott időpontban tekinthetünk érvényesnek, mindent befolyásolták többek között az anyagi és családi kapcsolatok. Figyelembe kell venni továbbá az egyletek és az egyleti tagok számának évről évre végbenemő változását is, amelyet a források hiányában nem minden esetben tudunk nyomon követni. Ezt a struktúrát tehát nem tekinthetjük állandónak, ugyanis folyamatosan változott, és hatással volt rá a társadalmi és politikai fejlődés is. Mindennek ellenére jó elemzési lehetőséget ad az egyének közötti kapcsolatok, az egyletekben való részvétel vizsgálatához.

---

3 Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. 2. javított kiadás. Bp. 2003. 106–107.

Az egri egyesületek számának és típusainak alakulása a kiegyezéstől az első világháborúig

Az első magyarországi egyesületi kimutatást, amely megközelítően hiteles képet ad az egyesületi életről, Hunfalvy János állította össze 1862-ben. Hunfalvy különböző hivatalos adatok felhasználásával készített kimutatást az egyleteket tevékenységük alapján öt csoportba sorolva. Vármegyék szerint haladva sorolta fel az egyletek székhelyét, a tagok létszámát, az egylet nevét és elnökét. Egri székhellyel 6 egyesületet regisztrált: a takarékpénztárt, a társalgásit, a lövést, a nőit, a zeneit és a női olvasóegyletet.⁴ Az első országos, már teljes körű összesítésre 1878-ban került sor, a feladat elvégzésével a törvényhatóságokat bízták meg.⁵ Az adatok összesítését követően mintegy 4000 egyesületről készült meglehetősen részletes kimutatás, melynek jelentősége abban áll, hogy a dualizmus korában hasonló vizsgálatra már nem került sor.⁶ Fontos szempont volt a megszűnt céhek helyébe lépő ipartársulatok adatainak részletes feldolgozása, hiszen az 1872. évi ipartörvény (1872. VIII. tc.) elrendelte a céhek eltörlését, és helyette az iparosok számára „közös érdekeik előmozdítása végett” (76. §) ipartársulatok létrehozását tette lehetővé.

Egerben 30 különböző egyesületet regisztráltak az 1880-as évek elején. Az egyesületek túlnyomó többségénél az ipari érdekképviselet került előtérbe. Az alapításkor a különböző társulati tagok a közös iparérdekeiknek az előmozdítását, az asztaloság folytatását, a temetési költségek fedezését, a kölcsönös jótékonytságot, az ipar fejlesztését tűzték ki célként (asztalos-, szücsztársulat, csizmadia-ipartársulat, szabótestület). Az egyesületek másik része a jótékonykodás és önszegélyezés céljából alakult, továbbá feladatának látta a szűkölködők segélyezését, az árvák felnevelését, az özvegyek segélyezését (Heves-Szolnok Megyei Jótékony Nőegylet, Heves-Szolnok Megyei Szegények és Árvák Házát Gondozó Nőegylet, az érseki líceum hallgatóit segélyező egylet). Emellett a korcsolyázóegylet a korcsolyázás gyakorlását, a tornaegylet a tornászképzést, az orvos- és gyógyszerészegylet a szakbeli tudományok fejlesztését, az Új Kaszinó a művelt szellemi társalgást, az önkéntes tűzoltóegylet veszély esetén az élet és vagyon óvását tartotta szem előtt.

Az említett egyesületek mellett érdemes számba venni részletesebben további jelentősebb, más típusú városi egyesületeket is. Eger legrégebbi társadalmi egylete a polgári lövéstársulat volt, szabályait már 1769-ben megállapították. Nem palástolt katonai szellemben tevékenykedtek, a rendszeres baráti összejöveteleken túl ünnepekre vonultak ki, ahol őrségi szolgálatot

4 Magyarország különböző egyletei. Szerk. Hunfalvy János. Statisztikai Közlemények (1863) IV. kötet 2. füzet. Pest. 252–253.

5 Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerk. Varga Gyula. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Bp. 1880. 130–133.

6 A harmadik teljes körű egyesületi statisztikai kimutatást 1932-ben készítette el a Központi Statisztikai Hivatal. Ennek összegzését lásd *Dobrovits Sándor: Eger város társadalmi egyesületei. Magyar Statisztikai Szemle 11. (1933) I. kötet. 5. sz. 351–354.*

teljesítettek. Az Új Kaszinót (később Egri Klub) az 1870-es évek közepén alapították egyháziak, katonatisztek, állami tisztviselők.⁷ Az egyesület a visszaemlékezések szerint egyfajta hiánypótló társadalmi tényező volt, „*polgárság és a katonaság közötti jó viszony fenntartására hasznos intézmény, amennyiben a helyőrség tisztikarának minden tagja klub-tag is.*”⁸ Az önszegélyező egyesületek közül emelhetjük ki az 1878-ban megalakult Egri Izraelita Nőegyletet, aminek feladatai között szerepelt a „*szegény, betegágyas nők ápolása, segélyezése*”, árvák gondozása.⁹ Céljában azonos volt a Hevesvármegyei és Egervidéki Jótékony Nőegylet, vagy az 1898-ban megalakult Egri Izraelita Fülléregylet is, melynek tagjai a vidéki szegény, a támogatásuk nélkül tanulmányaikat folytatni nem tudó középiskolásokat támogatták sokszor vallási felekezetre való tekintet nélkül. A városi egyesületek között meg kell említeni továbbá a Keresztény Iparoskört, a Katolikus Legényegyletet, az 1874-ben alakult Önkéntes Tűzoltó- és Mentőegyesületet, az 1882-ben alapított Egri Dalkört és az 1886-ban létrehozott Atlétikai Klubot, mely feladatául tűzte ki „*az egri társadalomban az egyéni önérték egészséges és nemes irányba való fejlesztését.*”¹⁰ A klub tagjainak lehetősége nyílt a vívásra, katonai céllövésre, ami nem titkolt katonai felkészítő jelleggel bírt, ezenkívül atlétikára, tornára, úszásra, korcsolyázásra.

1908-ra az egyesületek száma ismeretlen okok miatt 24-re csökkent. A továbbra is működő egyesületek között a legtöbbet az ifjúsági és önképző, illetve a jótékony és emberbaráti kategóriában regisztrálták, emellett nagy volt a sport-, társas, felekezeti, zene- és dalegyletek száma. Városi szinten összeségében 5437 ember volt egyesületi tag a századfordulót követő évtizedben.¹¹ Az egyesületek számának és típusainak alakulásáról rendelkezésre álló nyomtatott források alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a 19. század második felében sokszínű egyesületi élet létezett Egerben.¹²

A vizsgált egri egyesületek és reformkori előzményeik. A kaszinó

Az egri kaszinó Pyrker János László érsek engedélyezését követően 1833-ban kezdte el működését.¹³ Az alapításnál feltételként szabták meg a feddhetetlen, tisztességes jellemet és a megfelelő műveltséget. A szabályzata értelmében az egyesület fő célja a kellemes társalkodás és mulatozás mellett a közhasznú

7 Orbánné Szegő Ágnes: Egri zsidó polgárok. Bp. 2005. 74.

8 Az Egri Klub alapszabályai. Eger. 1900.

9 Orbánné Á.: Egri zsidó i. m. 88.

10 Az egri Atlétikai Club alapszabályai. Eger. 1886.

11 Thirring Gusztáv (szerk.): Magyar Statisztikai Évkönyv 1. (1912) Bp. 525.

12 Reisz László: Egyesületek a dualizmus kori Magyarországon. Statisztikai Szemle 66. (1988) 10. sz. 930–946.

13 Az egri kaszinó keletkezési körülményeit és hosszú távú történetét összefoglalja Breznay Imre: Az Egri Kaszinó százéves története 1833–1933. Eger. 1934.

dolgok előmozdítása volt. A társaság tagja lehetett minden „műveltebb érzésű és jelesebb magaviseletű honpolgár, ki a közjó előmozdításában példát mutat”.¹⁴ A tagság betöltéséhez két rendes tag ajánlására, emellett az első években 10 pengő tagdíj befizetésére volt szükség. Elutasítás esetében az illető fél éven belül nem kérhette a felvételt. A tagdíj ezt követően folyamatosan emelkedett: 1878-ban 8 forintról felemelték 10 forintra, majd 1888-tól 12 forintot, 1901-ben 26 koronát, 1912-ben 30 koronát szedtek tagdíjként. A tagok jelenléte erős ingadozást mutatott az 1855 és 1913 közötti időintervallum, azonban a tagnévsor alakulásának nyomon követésével szembetűnővé válik az a jelenség, hogy a legnagyobb aktivitás az 1890-es évektől kezdődött. A tagok létszáma kezdetben 180 és 200 fő között mozgott, a századfordulóhoz közeledve már 250-260 tag vett részt rendszeresen a kaszinó életében.¹⁵

Az alapítást követően az első, legkorábbi rendelkezésünkre álló tagnévsor 1836-ból származik.¹⁶ Ekkor 130 tagja volt a társaságnak, a társadalmi összetétel foglalkozási szempontból már ekkor is vegyes képet mutatott. A tagnévsorból megállapítható, hogy alakuláskor az értelmiségi foglalkozásúak alkották a legnagyobb csoportot (29%), az ügyvédek mellett az orvosok és két tanító tartozott ide. Őket követte a vármegyéhez köthető személyek köre (20%), majd egyenlő arányban (9-9%) a városi tisztviselők (belső, külső tanácsstagok) és kereskedelemmel foglalkozó személyek következtek. Ha kis számban is, de polgárok közül is találunk egy-két személyt a regisztrált tagok között (9 fő). A kaszinó megalakulásakor összeírt tagoknál megfigyelhető foglalkozási összetétel a század második felében alig módosult, ami arra is utal, hogy a város életében hasonló szerepet töltött be az egész korszakban.

A 19. század második felére vonatkozóan három időmetszetben tettem kísérletet a változások pontos nyomon követésére. A vizsgált években 643 fő volt tag, akik közül 505 főnek (78%) sikerült a foglalkozását is beazonosítani az adott mintaévekben (1867, 1891, 1910). A foglalkozási adatok részletes elemzése után kitűnik, hogy a kaszinótagok között minden egyes időmetszetben az ügyvédek, ügyészek, bírók, közjegyzők csoportja volt a legnépesebb. Az alapításnál tapasztalható jelenlétük továbbra is markánsan körvonalazható volt a tagnévsorban, szerepük a századfordulóhoz közeledve sem kezdett csökkenni. Őket követték a városi tisztviselők, hivatalnokok vagy bármely megyei pozíciót betöltő személyek, annyi különbséggel, hogy míg a megyei hivatalnokok csoportjába sorolt tagok létszáma az 1890-es évektől csökkenni kezdett, addig a városi tisztviselők között növekedés volt tapasztalható. Kezdetben hangsúlyos volt a kereskedők jelenléte, az 1870-es évektől azonban folyamatosan növekedett a számuk. Erősen felülreprezentált volt továbbá a más értelmiségi foglalkozású tagok aránya, mint

14 Egri casino-könyv 1836. évben. Az Egri Casinoi társaság névsora, s alaprajza és szabályai 1836. évben. Eger.

15 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban: MNL HML) X-202/1 k. Az egri Casinoi egyesület részvényes tagjainak névsorozata; X-202/5 k. Egri Kaszinó tagdíj befizetései 1905-1909. évre; X-202/6 k. Egri Kaszinó tagdíjkönyve 1910. évtől.

16 Egri casino-könyv i. m.

például az orvosok, gyógyszerészek, de minden időmetszetben szerepeltek mérnökök, építészek is. Jóval kisebb, de jelentős arányban voltak jelen a tanárok, tanítók és a bankokhoz vagy takarékpénztárakhoz köthető alkalmazottak. Bár az említett csoportok arányát az iparhoz köthető foglalkozásúak csoportja nem haladta meg, de a tagság lényeges részét alkották ők is. Elenyésző volt azonban a földbirtokosok, egyházi személyek tagsága. A mintaévekben vizsgált foglalkozási összetétel ugyan nem mutatott jelentős kilengéseket, azonban figyelembe kell venni azt, hogy mindig az előző időmetszethez viszonyított tagok közötti kicserélődési arány jelentős volt, 68%, illetve 79%-os volt az újonnan tagságot betöltők aránya. A tagok közötti lefedettség tehát elég alacsony volt, emellett a századfordulót követően megnövekedett azoknak az aránya és száma, akiknél semmilyen foglalkozási vagy egyéb adat nem állt rendelkezésünkre. Esetükben, feltételezhetően, a városhoz kevésbé kötődő személyek töltöttek be tagságot.

A fertálymesterség

A kaszinó megalakulása, valamint az előzmények ismertetését követően rá kell térni a fertálymesterekre, akik a 19. század közepéig a városrészükben hivatali jogkörrel rendelkeztek, mintegy összekötő feladatot ellátva a városi hatóság és a lokális társadalom között. Feladataik közé tartozott ezzel párhuzamosan a városi határozatok, rendeletek kihirdetése, magyarázása a negyed lakosai számára, az utcák tisztaságának felügyelete, az éjjeli csend és a lakók erkölcsös életének ellenőrzése. Fontos feladatuk volt a tűzvédelem, a tűzveszélyes épületek kijavíttatása a tulajdonossal, ellenőrizték a pálinkafőzést, részt vettek az adók begyűjtésében, házról házra járva az adósok névsorával. A fertálymesterek nem működtek egységes testületként a 18. században és a 19. század elején, azonban minden fertályban, negyedben létezett egy-egy jól elkülöníthető csoport, amelyhez minden addig megválasztott és még életben lévő fertálymester tartozott. Ezeket a kereteken belül választották meg minden évben az új fertálymestert.

A fertálymesterek választási módjáról kapunk információt a közgyűlési jegyzőkönyvben szereplő bejegyzések kapcsán. A fertálymestereket, amennyiben a tanácsnak nem volt észrevétele, választásukat követően tanácsilag megerősítették, és a közszolgálati esküjük letétele után iktatták be őket.¹⁷ A különböző negyedekben szolgálatra megválasztott fertálymesterek hivatala egy évre szólt, a következő év február 9-én, Apollónia napján járt le. A 18. század végén még az egész negyed választotta az új fertálymestert, a neveket pedig beterveztették a városnak megerősítés céljából.¹⁸ A 19. század első negyedétől a fertálymestereket már a negyedek „érdemes lakosai” választották.¹⁹ A hivatali

17 MNL HML V-1/a /109 Tanácsjegyzőkönyvek 1841. év 184.

18 *Petercsák Tivadar*: A fertálymesterség. Egy hagyományörző tisztség Egerben. Bp.–Eger. 2014. 94.

19 MNL HML V-1/a /107 Tanácsjegyzőkönyvek 1839. év

eskü letételének szükségessége és a beiktatásuk továbbra is megmaradt. Egy 1828-as bejegyzés szerint az addigi rendnek megfelelően, minden második évben szőlőművest, harmadik évben pedig mesterembert választottak (legalábbis a Cifra és Sánc negyedben). Ezzel a választási rendszerrel azonban probléma lehetett, hiszen 1828-ban panasz érkezett, miszerint már több éve nem választottak iparos mesterembert, így azt kérték, hogy a soron következő választásnál válasszanak a mesterek közül, majd mindig azt, akin a sor van. A régi rendet tehát tartsák be.²⁰ A választás során szempont volt, hogy az adott személy háztulajdonnal és megfelelő anyagi háttérrel rendelkezzen, továbbá becsületes, megbízható, köztiszteletben álló ember legyen. 1886-tól pedig azt is megkövetelték, hogy tudjanak írni és olvasni.²¹

A bejegyzések arról is tanúskodnak, hogy az 1840-es évektől a fertálmesteri tisztség inkább terhet jelentett, a korábbi funkciója pedig kezdett átalakulni. 1842-ben készült az első bejegyzés, miszerint a fertálmesteri tisztséget mint mesterségi és gazdasági tekintetben igen terhes kötelezettséget sokan nem tudták elvállalni, így helyettest kellett felfogadniuk. A következő évben Stancel József úgy nyilatkozott, hogy ha ezer forintjába kerül is, a fertálmesterséget nem vállalja el.²² Ezek szerint úgy tűnik, hogy a távolmaradással együtt pénzbüntetés is járt. Mindenkit, aki nem akarta betölteni ezt a hivatalt, arra kényszerítettek, hogy a következő ülésen megjelenjen, és letegye az esküt, hiszen a közszolgálattal járó hivatalviselést minden egri lakosnak vállalnia kell, ez alól alapos ok nélkül senki nem vonhatta ki magát.²³ A tisztség betöltése a 19. század elején, mint a forrásokból is kitűnik, inkább már teher volt, mint megtiszteltetés. Ugyanakkor a várostól kapott hivatalos jogkörük és szerepük azt is jelentette, hogy ezeket a tisztségeket a megfelelő tekintély nélkül nem tölthették volna be. Figyelembe kell venni azt is, hogy a tisztség betöltéséért csekély éves bért kaptak a várostól, mintegy becsületből teljesítették a városban feladataikat. A szerteágazó köteleességek rendszeres feladatvégzést igényeltek a tisztség betöltőjétől, ami folyamatos leterheltséget is jelentett. Ez sok foglalkozási területen jelenthetett gondot, hiszen idővesztés és jelentős anyagi kár nélkül nem tudták teljesíteni köteleességüket. Éppen ezért sokan igyekeztek minél előbb megszabadulni tőle, tették ezt oly módon, hogy helyettest jelöltek ki maguk helyett. Az 1860-as évektől kezdve – a tisztség visszaállítását követően – a fertálmesterré való választást már kezdték megtiszteltetésnek venni, visszautasítani nem illett, de a tényleges munkát mindig másra bízták.

A 19. század közepén a polgári közigazgatás erősödésével a törvényhatósági törvények mindenhol megszüntették ezeket a korábbi népi önkormányzati tisztségeket (tizedesek, utca kapitányok, fertálmesterek). Az egyes feladatokat ezt

20 MNL HML V-1/a /95 Tanácsjegyzőkönyvek 1828. év 89.

21 *Petercsák T.*: A fertálmesterség i. m. 95.

22 MNL HML V-1/a /111 Tanácsjegyzőkönyvek 1843. év

23 MNL HML V-1/a /113 Tanácsjegyzőkönyvek 1845. év

követően a megfelelő városi tisztviselők és alkalmazottak látták el.²⁴ A miskolci példa jól illusztrálja a fertálymesterség megszűnésének fokozatait: 1867 után a rendőrség és tűzoltóság professzionalizálódását követően a fertálymesterek már egyre kevesebb rendészeti és tűzbiztonsági feladatot láttak el, így főként a városi adóhivatalnál segédkeztek, adóbehajtással foglalkoztak, kerületükben összeírtak, kézbesítettek, kampánymunkákban vettek részt, mint például az 1869-es népszámlálás munkálataiban. A törvényhatósági, illetve községi törvényeket követően szétválasztották a tisztségeket, a korábbi fertálymesterek felét átsorolták a rendőrség hatáskörébe, a többiek feladata az iratok kézbesítésére korlátozódott. Ezt követően, 1884-ben megszüntették a fertálymesteri intézményt.²⁵ Egerben viszont, magyarországi kivételként, a fertálymesterség megélte a 20. századot is, ugyanis a városi képviselőtestületnek nem állt szándékában eltörölni azt.²⁶ Felismerték, hogy az intézmény a társasági élet és kapcsolattartás fóruma is lehet. Ebből a szempontból válik fontossá a vizsgálata, hiszen a fertálymesteri tisztség, a hagyományörzés keretein belül városi egyesületté alakult át, ezzel együtt pedig funkcióváltás is történt.

Ezt követően érdemes nyomon követni, hogyan változott a fertálymesterek foglalkozási összetétele a század elején, míg közigazgatási feladatot láttak el, és a század végén, amikor már megtiszteltetésnek vették a megválasztást. A rendelkezésre álló adatokból megállapíthatjuk, hogy 1848 előtt kereskedők, céhes iparosok és földművesek közül kerültek ki a fertálymesterek. A megválasztottak között a földművesek jelenléte már ekkor is domináns volt. A század második felében a foglalkozásuk alapján 48%-uk földműves volt, 31%-uk pedig a kézművesek közül került ki. A jelentős különbség már abban állt azokban az években, amikor a fertálymesterség már nem járt hivatalos feladattal, hogy megjelentek az orvosok, ügyvédek, tisztviselők, tanárok, tanítók, egyházi személyek (21%), de nem volt ritka az sem, hogy a megyei főispánt vagy egy-egy országgyűlési képviselőt is fertálymesterré választottak.²⁷ A század második felében az egyesületté alakulást követően tehát a tagság összetétele is megváltozott.

A képviselőtestületi tagok mint városi elit

Az egyes mintaévekben (1872, 1875, 1881, 1887, 1893, 1908) szereplő adatok egyik fele a képviselőtestületbe vagyoniuk után, a másik fele választás útján bekerült személyek foglalkozási adatait tükrözi. A két adatsort kettéválasztottam, a viriliseket és a választott képviselőket külön-külön és együttesen is elemeztem.

24 *Petercsák T.*: A fertálymesterség i. m. 15.

25 *Petercsák T.*: A fertálymesterség i. m. 37.

26 A fertálymestereknek járt a „százcú” köpeny, a fertálymesteri bot, a tisztséget viseltek nevével és évszámával. Az újonnan megválasztottak lakomát, „traktát” adtak a régebbieknél. 1869-től fényképes tablók is készültek, a választásokról, a „suttogóról” a helyi újság pedig rendszeresen beszámolt, mint fontos társadalmi eseményről.

27 *Petercsák T.*: A fertálymesterség i. m. 96.

Igazodva Takács Tibor kutatási módszeréhez, a virilizmust egy passzív bekerülési módszerként értelmeztem, ami nem igényelt közéleti ambíciókat, elegendő volt hozzá a vagyon vagy a jövedelem. A választásoknál azonban szerepet játszott az ismertség, a presztízs, a városon belül, a választókerületben társadalmi, kapcsolati tőkére volt szükség.²⁸ A mintaévekben szereplő 746 főből 458-nak sikerült azonosítani az adott évben (vagy közel azonos időszakban) űzött foglalkozását, így a felderítettség 61%-os.²⁹ A korszak elején az értelmiség az összes elitpozíció kétharmadát adta (64%), de arányuk a századfordulóra már jelentősen csökkent, az egyharmad (35%) részét alkották. A szabadfoglalkozású értelmiségiek domináns fölénye – többnyire a kétszeres adóbeszámítás okán –, azon belül is az ügyvédek jelenléte a virilisek között a korszakban mindvégig érvényesült, tükrözve ezzel a megyeszékhely funkciójából adódó adottságokat. Az értelmiségen belül az orvosok a vizsgált korszak egészében tartották a pozíciójukat. A tanárok részvétele inkább a választott képviselőtestületben figyelhető meg, létszámuk a századfordulóra növekedett. Az egyházi szolgálatot teljesítők között szinte mindannyian adójuk alapján kerültek be a testület soraiba, bár számuk változó volt. Választás alapján az egyháziak kizárólag az 1890-es években kaptak lehetőséget nagyobb számban a várospolitikában való részvételre, egyéb időszakban arányuk szinte jelentéktelen volt. A képviselőtestületen belül az értelmiség mellett a képviselők legjellegzetesebb körét az iparosok alkották, ők képviselték magukat egyben a legnagyobb arányban. A választott tagok alapvetően az iparosok köréből kerültek elő, a virilisek soraiban némiképp alulreprezentáltak magukat. A kereskedők leginkább adófizetés útján jelentek meg a testület soraiban, és mindvégig tartották a pozíciójukat. A választottak soraiban viszonylag szerényebben alakult a szerepük, részvételük szinte jelentéktelenné vált a századfordulóra. A választott képviselők között nagyobb számban megjelenő ügyvédek leginkább a kereskedők és a földművesek jelenlétét csökkentették drasztikusan. Míg kezdetben a választottak között az iparosok mellett a földművesek/szőlősgazdák jelenléte domináns volt, és arányuk fokozatosan növekedett, addig az 1890-es évektől, párhuzamosan az egyházi személyek és ügyvédek megjelenésével létszámuk szinte jelentéktelenné vált. A századfordulót követően nagymértékben megnövekedett az ismeretlen foglalkozású, jövedelmükből élő személyek száma, akik ugyan tevékenységük vagy ingatlanuk után adót fizettek a városban, sőt a legnagyobb adózók csoportjában is szerepeltek, feltételezhetően mégsem voltak állandó egri lakosok. A város közigazgatási szerepének növekedésével az értelmiségi csoportok számbeli aránya növekedett meg, de együttvéve a csoportokon belüli arányok alig módosultak. A változás, az átalakulás tehát a személyi állományban mutatkozott meg leginkább, nem pedig a foglalkozási csoportok szintjén.

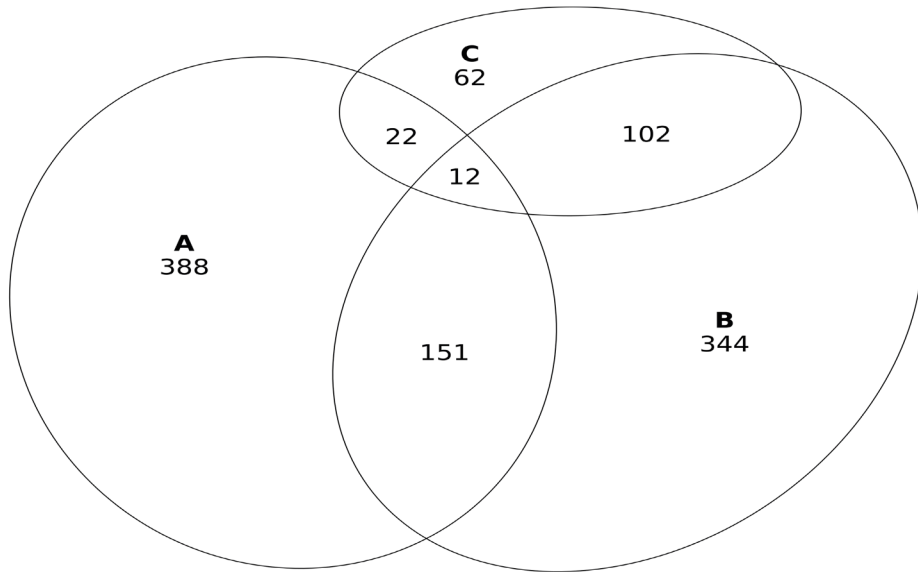
28 *Takács Tibor*: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. Bp. 2008.

29 Az egri képviselőtestület választott és virilis tagjainak részletes társadalomtörténeti elemzésére lásd *Berecz Anita*: Az egri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában. In: *Agria L.* Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. Szerk. H. Szilasi Ágota et al. Eger 2017. 475–491.

Az egyleti tagság vizsgálata a választás módja szerint

Az elemzési szempontként elsődlegesen a vizsgált csoportokba való bekerülés módját jelöltem ki: a kaszinóba a tagdíj befizetését követően „bárki” beléphe-tett, a fertálymesterek azonban maguk választották az újakat, a városi képviselőtestületbe pedig az adott negyed választójoggal rendelkező személyei juttatták be az illetőt, szintén választás útján. A kérdés, hogy az ebből a szempontból vizsgált körök között mekkora átfedést tapasztalhatunk. Mindez annak tükrében érdekes, hogy a városi társadalmon belül a városirányításban részt vevő tagoktól függetlenül vagy velük szorosan összefonódva léteztek-e más körök, továbbá a vizsgált elitágok milyen arányban reprezentálták magukat az egyesületben? Mindezt megfordítva, össze lehet vetni az egyesület tagságát a városirányításban részt vevő tagokkal, aminek segítségével megtudhatjuk, hogy mekkora és milyen szintű volt a személyi összefonódás közöttük.

Az egyleti tagság elemzéséhez elsődlegesen a választás módja szerint kijelölt három kör közötti átfedés – kaszinótag, fertálymester, választott képviselő – nagyságát kell megállapítani. A vizsgált korszak egészében, az 1867 és 1910 közötti időszakban a három csoportban összességében 1380 személyt tudtam beazonosítani. A kaszinótagok és a választott képviselők közel azonos arányban szerepelnek (573 és 609 fő), míg a fertálymesterek száma az előző két csoport közel harmada (198 fő). A választás módja alapján megkülönböztetett csoportok között jól kirajzolódik a különbség. A legnagyobb átfedés – nem meglepő módon – a kaszinótagok és a választott képviselők között tapasztalható, 151 személy szerepelt mindkét kategóriában. Ugyanakkor jól elkülöníthető a fertálymesterek köre, még akkor is, ha az összlétszámukhoz képest nem nagy azoknak az aránya, akiket csak ebben a kategóriában találunk meg (62 fő, 31%). Szembetűnő jelenség, hogy a fertálymesterek közül nagyobb eséllyel lett az adott személy választott képviselő, minthogy tagságot töltött volna be a kaszinóban – ilyen eset csupán 22 alkalommal figyelhető meg. Ebből arra tudunk következtetni, hogy a képviselőtestület választott felébe nagy arányban kerültek be olyan személyek, akik a városi politikában való szerepvállalás mellett fontosnak tartották a város közéletében való részvételt is. Ugyanakkor a fertálymesterekkel való szoros összefonódás utalhat arra is, hogy rendelkeztek a városon belüli ismertséggel, kapcsolatokkal, ami bejuttatta őket mind a képviselőtestületbe, mind a pozicionális lokális elit mellett létező szűkebb, erősen elkülönülő körbe is. Ennek eloszlását szemlélteti a következő ábra.

1. ábra A vizsgált személyek választás módja szerinti átfedésének aránya
A Kaszinótagok **B** Választott képviselők **C** Fertálmesterek

Következő lépésként az így kapott adatokat érdemes részletesebben is összevetni a városirányításban részt vevő személyek számával és a kaszinótagok összlétszámához viszonyított arányával, annak érdekében, hogy képet kapjunk arról, mekkora volt az egyleti tagok között a városirányítási pozíciót betöltők aránya. A kaszinó tagságának három időmetszetben elvégzett elemzése (1867–1870; 1870–1890; 1890–1910) arra mutatott rá, hogy körülben folyamatosan csökkent azoknak a száma, akik egyben a választott képviselőtestületi tagságot is betöltötték. Az első időmetszetben a teljes tagsághoz viszonyítva még 63 személy választott képviselő is volt, a századforduló első évtizedére azonban ez a szám már a felére csökkent úgy, hogy az egyesület összlétszáma egy rövid megtorpanást követően még a korábbi tagok létszámát is meghaladta. Kétségtelen, hogy a kaszinóban a legnagyobb adót fizető személyek száma mutatta a legmagasabb arányt, a korábban vizsgált, mintaévekben szereplő személyek közel kétharmada az egyesületben is betöltött valamilyen pozíciót (rendes tag, választmányi tag, igazgató). Érdekes vizsgálati szempont az a kérdés is, hogy az 1867-ben kaszinótagságot betöltők közül hányan jelentek meg 1872-ben a városigazgatásban? Míg az 1867-es városi képviselőtestület teljes létszámát az 1872-es listával összevetve csupán csekély egyezést figyelhettünk meg, választott képviselőként 31 fő, legnagyobb adózóként pedig 25 fő került át a régi képviselőtestületből, addig mindezt a kaszinótagsághoz viszonyítva már más tendencia rajzolódott ki. Az 1867-ben kaszinótagként regisztrált személyek között ugyanis nagy számban jelen voltak az adójuk alapján képviselőtestületbe került személyek.

Az egyesület tagjai között a közigazgatásban, városirányításban szerepet játszó személyek aránya tehát meglehetősen alacsony volt, ami a századfordulóhoz közeledve még inkább csökkenést mutatott, hiszen az egész tagsághoz viszonyított arányukhoz képest csak a kisebbik részét tették ki ezek a személyek. Ugyanakkor az a tény, hogy az teljes tagság között számszerűleg csak elenyésző arányban voltak jelen, rávilágít arra is, hogy létezett mellettük egy nagyobb kör is, azonban ezek a személyek nem birtokoltak városigazgatási pozíciókat, csupán kaszinótagok voltak. A csoport nagyobbik részéről viszont csak egy halvány képet kaphatunk, hiszen kevés adat áll rendelkezésünkre, amire már utaltunk a kaszinótagok foglalkozási összetételének változásánál is. Esetükben elképzelhető az is, hogy az aktív társadalmi szerepvállalás megalapozta a későbbiekben a városban belüli szocializációjukat is. A tagság közrejátszhatott abban, hogy a városban újonnan letelepedőként személyes és társadalmi kapcsolatokat építsen ki, majd integrálódjon a városi közéletbe, kompenzálva ezzel idegen származását.

Fontos továbbá kitérni arra is, hogy a fertálymesterek és a választott képviselők között is jelentős átfedés volt tapasztalható, leginkább az 1860-as és 1880-as évek között. A két tisztség megoszlása leginkább a külvárosban élő családok tagjai között koncentrálódott, azaz a család egyik tagja vagy választott képviselő volt vagy fertálymester. Ez az átfedés pedig leginkább a külvárosban volt látványos. A rendelkezésünkre álló adatokból tehát arra tudunk következtetni, hogy míg 1848 előtt a fertálymesterek túlnyomó többsége a belvárosból került ki, addig a század végére már a külvárosi lakosok vállalták a nagyobb szerepet. Történt ez annak ellenére, hogy az újonnan letelepedő személyek külvárosi jelenléte következtében a külvárosban élő emberek száma drasztikusan megnőtt, továbbá a már megválasztott képviselők között a külvárosi negyedekben volt tapasztalható nagymértékű fluktuáció. Ennek ellenére éppen ezekben a negyedekben alakult ki egy szűk kör, akiket maguk közül mind a korábbi fertálymesterek, mind a választott képviselőtestületi tagok közé beválasztottak a negyed választójoggal rendelkező személyei. Még fontosabb megvizsgálni őket a társadalmi háttérük tekintetében is, hiszen erősen kettéválik a két csoport: 1848 előtt a városban polgárjogot szerzett személyek köre nem egyezik meg az 1848 előtti fertálymesterek körével. Úgy tűnik azonban, hogy fontos jellemzője a szőlőművesek, földművesek csoportjának a fertálymesteri tisztség, ami hasonló szerepet tölthetett be náluk, mint az iparosoknál a polgárjog.³⁰ Míg a képviselőtestületi tagok között erős volt a családi folytonosság, és mindig próbáltak hasonló családból választani tagot a választások alkalmával, addig a fertálymesterek közé mindig más személy került be. A vizsgált korszakban a fertálymesterek között nem volt jellemző a családi folytonosság, a század második felében is ritka az a megválasztott fertálymester, akinek a családjából korábban már betöltötték ezt a tisztséget.

30 Az egri polgárjoggal rendelkező személyek elemzésére lásd *Berecz Anita: Eger kiváltóságos mezőváros polgárai a 19. század elején*. In: *Korall*. 20. (2019). 78. sz. 114–133.

Következtetések

Összességében megállapítható, hogy megvalósult a viselkedésszociológiai értelemben vett rendi elkülönülés. A rendelkezésünkre álló adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a városi egyesületeknél létezett a társadalmi elkülönülés, de ezek a korlátok korántsem voltak merevek. Egy jól körülhatárolható csoport nem rajzolódik ki a tagok között, ugyanakkor egyértelmű, hogy a kaszinó vonzotta a legkülönbélebb társadalmi helyzetű, foglalkozású egyéneket, akik leginkább a tulajdonosi és tudáselit csoportjához tartoztak. Az elkülönülés arányát a többi egyesületben nincs lehetőség vizsgálni, ehhez a városban működő összes egyesület tagnévsorára szükség lenne, különböző időmetszetekben. Ezeknek a súlypontoknak a változását azonban nem tudjuk nyomon követni. Nyilvánvaló azonban, végignézve a város egyesületeinek számának alakulását, hogy a város társadalmi életében megjelentek a testületeikkel a hivatásrendek is, emellett pedig a városban jelentős szerepet betöltő izraeliták is külön kialakították maguknak az egyleteiket, ami persze nem állt ellentétben azzal, hogy részt vegyenek a város többi életében, többek között a kaszinóban.

Felhasznált szakirodalom és források

- Berecz Anita: Az egeri képviselőtestület társadalmi összetétele a dualizmus korában. In: *Agria L. Az egeri Dobó István Vármúzeum Évkönyve*. Szerk. H. Szilasi Ágota. Eger, 2017. 475–491.
- Berecz Anita: Eger kiváltságos mezőváros polgárai a 19. század elején. *KORALL* 2019/78. 114–133.
- Breznay Imre: *Az Egeri Kaszinó százéves története 1833–1933*. Eger, 1934.
- Dobrovits Sándor: Eger város társadalmi egyesületei. *Magyar Statisztikai Szemle* 1933/5. 351–354.
- Egeri Atlétikai Club alapszabályai. Eger, 1886.
- Egeri Casinoi társaság névsora, s alaprajza és szabályai 1836. évben. Eger, 1836.
- Egeri Klub alapszabályai. Eger, 1900.
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2003.
- Gyáni Gábor: *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Tanulmányok. Kolozsvár, 2012.
- Hunfalvy János (szerk.): *Magyarország különböző egyletei*. In: *Statisztikai Közlemények* 4. II. füzet. Pest, 1863. 246–269.
- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) vonatkozó fondjai
- Orbáné Szegő Ágnes: *Egeri zsidó polgárok*. Budapest, 2005.
- Pajkossy Gábor: *Egyesületek a reformkori Magyarországon*. *História* 1993/2. 6–9.
- Petercsák Tivadar: *A fertálmesterség. Egy hagyományőrző tisztség Egerben*. Budapest–Eger, 2014.

Reisz László: Egyletek a dualizmuskori Magyarországon. Statisztikai Szemle 1988/10. 930–946.

Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében. Budapest, 2008.

Thirring Gusztáv (szerk.): Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest, 1912.

Varga Gyula (szerk.): Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statisztikai Közlemények XLII. Budapest, 1880.